

Fotbollen, vetenskapen och mötet med den Andre

AV MIKAEL VALLSTRÖM

*f*ör mig kan fotbollen vara ett spel på liv och död. En fotbollsmatch kan betyda allt — högsta glädje eller djupaste bedrövelse, stolthet eller förnedring, lycka eller olycka. Som idrottsåskådare är det helt legitimt att tappa all självkontroll, att vara obehärskat känslös, att visa starka känslor inför andra. Det är ett sällsynt passionerat tillfälle. Det är förmodligen också det enda tillfälle då jag kan vara hängivet patriotisk och oförbehållsamt svensk, ja till och med avsky en motståndare endast på grund av hans eller hennes nationstillhörighet.

Allt detta är väl i och för sig fullt normalt, särskilt för mig som man och s.k. klassresenär. Men det har inte desto mindre visat sig vara högst problematiskt. För som etnolog har jag — i god kulturanalytisk anda — börjat reflektera över min fotbollspassion, över mitt engagemang och min känslösamhet. Och det har förbryllat mig. Det är nämligen så att jag egentligen ogillar fotbollen. Den strider mot min livsåskådning i övrigt, mot mina ideologiska principer, eftersom jag faktiskt ogillar all nationalism och patriotism och det mesta av idrottens ideal och värderingar. Den går dessutom stick i stäv mot mitt förnuftsmässiga tänkande eftersom jag mycket väl vet att fotbollen endast är ett spel, utan större betydelse än så.

På så vis har jag förundrats över mig själv. Jag har — som etnolog — inte kunnat förstå hur jag kan bli så upprörd, förbannad, nervös, lycklig, besviken — *bara* på grund av en fotbollsmatch. Jag har inte heller förmått förklara hur det kan vara så viktigt, när jag vet hur meningslöst och oviktigt det *egentligen* är.

Det är på denna punkt föreliggande artikel tar sin början. Hur ska jag som etnolog förstå mitt känslomässiga engagemang som idrottsåskådare? Hur kan det komma sig att jag är så starkt engagerad i något jag ogillar? Varför har fotbollen en sådan dragningskraft, en sådan lockelse och förmåga att engagera mig? Dessa frågor sammanhänger, som jag ser det, med det vetenskapliga tänkandets begränsning; en begränsning som beror på vetenskapens oförmåga att hantera det känslomässiga och irrationella. Ytterst sammanhänger det med den kluvenhet som utmärker den moderna människan, hennes förhållande till sin kropp, till sina känslor och det irrationella, till det Andra och till den Andre.

I dessa avseenden går fotbollen och vetenskapen inte alls ihop. De är varandras motsatser. För den moderna vetenskapen är det känslomässiga engagemanget och det irrationella något oförklarligt i sig. Fenomen som idrotten och nationalismen tycks obe-

gripliga just eftersom de står i motsats till det rationella förnuftet, som väl ändå fortfarande är det västerländska vetandets fundament. Idrotten är därför ett tämligen försummat forskningsfält. Vetenskapen har, såvitt jag kan se, inga förklaringar till idrottens enorma omfattning och genomslagskraft, till att den blivit det tjugonde århundradets religion. T.ex. är den etnologiska idrottsforskningen i princip obefintlig, idrottens folklighet till trots. Det är först på senare tid kulturvetenskapliga analyser av den moderna idrotten blivit någorlunda vanliga (se t.ex. Ehn 1989 och 1993, Frykman 1992, Schoug 1991 och 1993).

Det är detta förhållande jag vill ifrågasätta. Jag tror nämligen att svaret på frågorna om fotbollens attraktionskraft och "oförklarlighet" ligger i just det faktum att fotbollen och vetenskapen är så oförenliga, liksom i min kluvenhet och förundran inför mig själv. Men med ett sådant svar vill jag också påstå att fotbollen och vetenskapen måste förstås som två sidor av samma mynt, omöjliga att skilja åt på annat sätt än genom att en särskild ordning upprättas; en ordning som förutsätter och vidmakthåller ett främlingskap inför jaget, en åtskillnad i "vi" och "dom", i Jaget och den Andre.

Kulturvetenskapliga komplikationer

Som idrottsåskådare vill jag mena att fotbollens betydelse är en fråga om *känslomässigt engagemang, inlevelse och identifikation*. Det är allt som behövs för att fotbollen ska vara meningsfull för mig, liksom det är en nödvändig förutsättning för att idrotten över huvud taget ska intressera åskådaren. Utan känslomässigt engagemang är fotbollen helt enkelt livlös och meningslös. Ur denna aspekt är idrotten mycket lättillgänglig och lättbegriplig. Stora skaror kan plötsligt ryckas med utan att för den skull veta särskilt

mycket om idrott eller vara särskilt idrottsintresserade; det räcker med ett uppphaussat allmänintresse (som t.ex. var fallet under Ingemar Stenmarks storhetstid och det svenska fotbollslandslagets framgångar i 1994 års fotbolls-VM).

Mitt perspektiv som etnolog är kulturrelativistiskt i den meningen att jag inte vill betrakta det vetenskapliga tänkandet som överordnat eller mer "sant" än mina erfarenheter som åskådare. Såväl själva idrottsåskådandet som mina mer distanserade reflexioner över det kan sammantaget eller var för sig betraktas som hemmahörande i en och samma kulturella värld: även det vetenskapliga tänkandet är kulturellt konstruerat. Detta kan exemplifieras i hur en utomstående betraktare gärna ser på idrotten ur ett förnuftsmässigt perspektiv och antingen avfärdar den som vanvettig och meningslös, eller ställer frågor av typen: "Hur kan enkla kropps rörelser och banala problem, som att åka skidor så snabbt som möjligt, att få in en puck eller boll i en bur, att hoppa över en ribba — få en så överväldigande kollektiv och känslomässig betydelse?" (Ehn 1993: 214). I sådana fall impliceras vanligen att det finns ett "egentligen", att det faktiskt är riktigtare att betrakta idrott som "enkla kropps rörelser och banala problem". Men att anta att så är fallet är detsamma som att avhända sig möjligheten att inta en kulturrelativistisk ståndpunkt. För man kan, som jag ser det, lika gärna vända på frågeställningen och undra: Hur kan något som har en så överväldigande kollektiv och känslomässig betydelse betraktas som endast "enkla kropps rörelser och banala problem"?

Det kulturvetenskapliga perspektiv jag använder mig av här syftar till just reflexivitet och "relativitet", till en problematisering av forskarens roll i analysen och till möjligheten att använda sig av jaget som analytisk resurs förutsatt att denna medvetenhet finns (jfr Ehn & Klein 1994). Men att använda

kluvenheten och reflexiviteten, att betrakta det känslomässiga engagemanget som likvärdigt de logiska och förnuftsmässiga förklaringarna, innebär också att ställas inför svåra vetenskapsteoretiska frågor. En konsekvens blir att många förklaringsmodeller är mer eller mindre inadekvata, eftersom de är behäftade med just "logik" och "förnuft". Därmed kan grunderna för det vetenskapliga tänkandet ifrågasättas — inklusive den etnologiska kulturanalysen (jfr Lindqvist 1989).

Med en sådan ståndpunkt anknyter jag till den vetenskapskritik och den relativa öppenhet mot ett mer "oförnuftigt" och "irrationellt" tänkande som framförts i diskussionen om modernitet och postmodernitet. Här finns dels den s.k. postmoderna och poststrukturalistiska kritiken av den moderna vetenskapen som alltför bunden vid ett enhetligt och logiskt sammanhållet tänkande, dels en allt starkare uppfattning om moderniteten som motsägelsefull och paradoxal till sitt väsen. I båda fallen betonas föränderlighetens, instabilitetens och flyktighetens betydelse. Så har t.ex. Marshall Berman karakteriserat moderniteten som "en paradoxal enhet, en oenighetens enhet som sänder ut oss alla i en virvel av ständig upplösning och förnyelse, kamp och motsägelse, kluvenhet och smärta" (1990:13, jfr Lash & Friedman 1992:1 ff). För kulturvetenskapens del sammanfaller detta i (ännu) ett ifrågasättande av kulturbegreppet. Även det framstår som alltför sammanhållet och systematiskt. Även här finns en växande tveksamhet mot det allmängiltiga och enhetliga; mot kulturer som helhet, mönster och ordning — och en motsvarande "respekt för fragment, ambivalens och inkonsistens" (Gerholm & Gerholm 1989:10, jfr Lindqvist 1989:31, Hannerz 1992:30 ff).

Alla dessa aspekter kan återfinnas i idrotten. Idrotten är oskiljaktligt förbunden med moderniteten. Idrott och sport¹ är moder-

na fenomen, typiska för hur den moderna människan förhåller sig till sin kropp och för hur ett specifikt tänkande, vissa ideal, organisationsformer och massrörelser har länkats till den (jfr Ambjörnsson 1987, Bourdieu 1991, Frykman 1992). Idrotten är lika svår att placera i tid och rum som moderniteten. Den förekommer snart sagt överallt, inom alla världsdelar, nationer och samhällsklasser. Den förekommer framför allt i massmedierna och delar därmed något av mediernas flyktighet; den flyter så att säga fritt och ohämmat mellan olika folk och kulturer. Denna flyktighet medför att nationella och kulturella gränser ständigt överskrids, blir diffusa och irrelevanta, samtidigt som dessa gränser paradoxalt nog också förstärks i idrottens värld. På så vis motsäger uppenbarligen den moderna "gränslösheten" den gängse föreställningen om kulturer och samhällen som sammanhängande enheter och som rumsligt avgränsade. Särskilt problematiskt blir det ur det traditionella strukturfunktionalistiska perspektivet på kulturer som ett slags organismer; det är svårt att föreställa sig sådana utan en rumslig avgränsning. Eller för att översätta problemet till idrottsvärlden: I vilken kultur hör en fotbollsmatch mellan t.ex. Sverige och Brasilien, spelad i USA, egentligen hemma?

Men den moderna kluvenheten motsäger också föreställningarna om individens rationalitet och enhetlighet. Att endast se till det strukturella planet — regler, språk, symboler etc. — är att reducera människan till någon utan vare sig engagemang, inlevelse eller identifikation. Sammanhangen motsägs av det enkla faktum att idrotten kan vara högst betydelsefull utan att åskådaren primärt sett *förstår* idrotten. De motsägs också av att det tillfälliga och situationella har större betydelse än sammanhang och enhetlighet när det gäller mitt personliga förhållande till idrotten. Mitt förhållningssätt är kluvet och tvetydigt. Förhållandet till det

"Att endast se till det strukturella planet — regler, språk, symboler etc. — är att reducera människan till någon utan vare sig engagemang, inlevelse eller identifikation." Bilden "Stammens lagar", är hämtad ur Desmond Morris, Fotbollsfolket (1981).

nationella är kluvet, liksom förhållandet till mina egna upplevelser. Jag vet inte exakt vad idrotten betyder för mig. Och när jag är kluven, vilka är då mina "intressen" eller "behov"? I stället för att förutsätta individens rationalitet, verkar det mer troligt att idrottens betydelse har sin kontextuella och diskursiva förklaring; att det är i en specifik kontext och i ett särskilt diskursivt sammanhang betydelsen uppkommer.

Rent teoretiskt sett har strukturalistiska och holistiska utifrån-perspektiv förlorat sin bärkraft då de förutsätter oföränderlighet och systematik, liksom hermeneutiska och fenomenologiska inifrån-perspektiv inte är trovärdiga då de förutsätter ett rationellt och enhetligt subjekt. Det svårkontrollerade känslomässiga engagemanget, inlevelsen och identifikationen, tenderar helt enkelt att spränga all logik, motsäga alla sammanhang och strida mot allt förnuft.

Mötet med den Andre

Det är alltså Bermans "paradoxala enhet" och det postmoderna "erkännandet" av det oförnuftiga och irrationella som bäst motsvarar mina egna erfarenheter. Det överensstämmer med de frågor jag ställt inledningsvis och med den kontext de emanerat ur. Det inbegriper det vetenskapliga tänkandet eftersom det utmärks av samma kluvenhet som omvärlden uppvisar. Men det inbegriper också forskarens förhållande till sig själv och till sitt forskningsobjekt, dvs. till den Andre, eftersom Jaget och den Andre uppvisar en och samma obegriplighet. Förhållandet till den Andre utmärks av tvetydigheter eftersom den Andre i någon mån alltid är okänd och obegriplig (oförnuftig och irrationell), och eftersom det alltid finns en klyfta, en åtskillnad, mellan vetenskapsmannen (forskarsubjektet) och den Andre (forskningsobjektet) som innebär att forskar-

ren aldrig helt kan förlita sig på denne och fråga efter hans eller hennes "behov", eller vad saker och ting "betyder".

Det är detta problem jag själv — som etnolog — står inför när det gäller att förklara mitt engagemang som idrottsåskådare: mötet med den Andre liknar min oförståelse inför mig själv, inför det känslomässiga och irrationella. Det är på denna punkt problematiken uppkommer, just eftersom vetenskapsmannens möte med den Andre förutsätter kluvenhet, dvs. en åtskillnad mellan inner- och yttrevärld, mellan forskare och omvärld, mellan subjekt och objekt. Så har också denna artikel sin upprinnelse i det att jag uppträder i två skepnader — å ena sidan som etnolog och forskarsubjekt, å andra sidan som idrottsåskådare och forskningsobjekt. Texten förutsätter kluvenhet. Eller, rättare sagt: reflexiviteten förutsätter och innebär kluvenhet.

Det som utmärker kluvenheten och mötet med den Andre är framför allt oförenlighet och åtskillnad. Vetenskapsmannen och den hängivne idrottsåskådaren är oförenliga eftersom de talar olika språk och befinner sig i olika världar; de kan inte förstå varandra eftersom det rör sig om ett möte mellan olika positioner, olika diskurser och skilda grunder för förståelse. Idrotten, engagemanget, inlevelsen och identifikationen, kan inte betraktas enbart ur ett förnuftsmässigt perspektiv eftersom idrotten förutsätter känslomässigt engagemang för att förstås på idrottsåskådarens premisser. I detta fall är den rent intellektuella förståelsen irrelevant. Det känslomässiga engagemanget *lyder ingen logik* (inte heller egenintressets logik): "sanningen" är helt och hållet på den hängivne åskådarens sida. Det finns inte heller någon bakomliggande eller dold betydelse för forskaren att avslöja.

Denna schizofreni är typisk för den moderna människan. Det är det "omöjliga" mötet mellan förnuft och känsla, mellan

kropp och själ, och den oförenlighet som utmärkt det alltsedan upplysningens dagar. Upplysningsprojektet syftade ju till ett myndigförklarande av människan; till förnuftets triumf och till människans överhöghet över naturen, över det primitiva och över sina känslor. Efter upplysningen är människan allenarådande, hon är alltings herre, en egenmäktig *Faust* förkroppsligad i den moderna vetenskapsmannens skepnad (jfr Berman 1990:58).

Det är denna åtskillnad som ligger till grund för vetenskapsmannens "oförståelse", den kluvenhet och det avståndstagande som utmärker mötet med den Andre. Hans begränsningar i detta möte består helt enkelt i förnuftets begränsningar. Till sist är det ju ändå alltid en analys på analytikerns premisser. Forskaren företräder idrottsåskådaren, han/hon tolkar och representerar honom/henne — som därmed pådyvlas en vetenskaplig modell som förmodligen säger mer om det vetenskapliga tänkandet än om den Andres verklighet.

Den fatala tudelningen

Men åtskillnaderna inbegriper även idrottens värld. Idrottsåskådaren är inte bara obehärskat känslsam. Idrottsvärlden är också en värld av logik, teknik, matematik och vetenskaplighet. På samma gång som idrotten varit kulturvetenskapligt ointressant, har den genomsträvs av rationella träningsmetoder, av fysik och psykologi för kropp och själ. Här finns de ständigt tickande klockorna, "kampen mot klockan" intill tusendelarna av en sekund; här finns den ständiga sifferexercisen, beräkandet av tabellpositioner, målkvoter, rangordning och statistik; ständiga klassificeringar i ålders- och vikt-klasser, i dam- och herrlag, i olika divisioner och serier. Sportjournalistiken är inte bara känslamma referat och chauvinistiska ut-

spel utan också analyser av taktik, spelsystem och laguppställningar. Tidningarnas sport-sidor är fyllda med tabeller och fakta. De idrottsintresserade är alltså allt som oftast även — vid sidan av själva åskådandet — högst rationellt reflekterande individer.

Det som utmärker idrottsvärlden, liksom världen i övrigt, är själva tudelningen: att den både kan vara utpräglat känslomässig och utpräglat förnuftsmässig. Det är samma tudelning som avspeglar sig i förhållandet mellan vetenskapsmannen och idrottsåskådaren, i den moderna människans förhållande till sin egen kropp och till sina känslor, som i hennes förhållande till idrotten: å ena sidan inlevelsen och känslan, å andra sidan ett rationellt och logiskt tänkande.

Dock kvarstår världarnas åtskillnad sinsemellan. Att det rationella förnuftet utgör grunden för den moderna vetenskapen och det moderna industrisamhället innebär att ett grundläggande problem uppstått:

Det fatala är detta Förnufts oförmåga att förstå det irrationella som en nödvändig produkt av rationaliteten. Det sker istället en tudelning, en petrifiering i två poler där det rationella placeras i teknikens och effektivitetens värld (objektiviteten) medan det irrationella förläggs till den mänskliga, innerliga sfären (subjektiviteten) (Lindqvist 1989:40).²

För vetenskapen är inte idrottens mer objektiva sidor något problem, det är i mötet med subjektiviteten komplikationerna uppstår. Tudelningen blir då fatal i många bemärkelser. Den innebär bl.a. en djupgående åtskillnad som bäddar för upprättandet av hierarkier — t.ex. i att det förnuftsmässiga vetandet överordnas det känslomässiga engagemanget.

Ett exempel är när idrotten betraktas som vanvettig och betydelselös, eller som "enkla kroppsrörelser och banala problem". Det känslomässiga engagemanget, inlevelsen och identifikationen betraktas då som utlevelser av lägre drifter, som instinkter och

"Idrottsåskådaren är inte bara obehärskat känslsam." Inte så sällan har åskådandet betraktats som "primitivt och vulgärt, anti-intellektuellt och ociviliserat". Läktarna tycks ibland också innehålla fler kravallpoliser än åskådare. Bild ur Desmond Morris, Fotbollsfolket (1981).

primitiva känslor. Det är åskådaren som för en stund "sjunker till apstadiets befriande hämningslöshet" (Schoug 1991:13). Detta gäller särskilt idrottens fans. De beskrivs som djuriska och råsinta, som manschauvinister,

rasister och fanatiska patrioter; i värsta fall betraktas de som *huliganer* och som ett slags kvarlevor från en förfluten och ociviliserad tid.

Såväl utövandet som åskådandet av idrott

har betraktats som primitivt och vulgärt, anti-intellektuellt och ociviliserat. Eller, med ett ord: som *omodernt*. Typexemplet är boxningen, som från första början ansetts vara "en anakronism i dagens samhälle", vara "barbarisk" och ha en "förråande inverkan" på både boxaren och publiken (Hellspång 1982:18 ff). I denna betydelse motsäger alltså idrotten — synnerligen fansen — det moderna projektet, dvs. myndigförklarandet av den moderna människan. Den strider mot idén om den upplysta människan som inte låter sig styras av sina känslor och föreställningen om hennes frigörelse och tilltagande förnuftighet.

Denna paradoxala syn på idrotten som omodern, fastän utpräglat modern i många andra avseenden, är förklarlig med tanke på det underordnande av kropp och känsla som utmärker den borgerligt och vetenskapligt präglade moderniteten.³ Kroppen, oförnuftet och (den primitiva) känslan utgör ett potentiellt hot mot rådande hierarki: kroppen som underordnad själen, irrationalet som underordnad Förnuftet, känslan som underordnad tanken. Idrotten uppfattas nämligen som vulgär och barbarisk först då tudelningens gränser och hierarkins ordning överskrids. Först när tankens kontroll över kroppen hotas, först då det irrationella tar överhanden och först då känslan går före Förnuftet är idrotten något hotfullt.

Den borgerliga ordningen

Normalt sett upprätthåller idrotten rådande ordning. Idrottsutövandet syftar ofta till att kontrollera kroppen och känslan, och omgärdas av strikta regler och normer för individernas beteende. Den moderna idrotten har ju sitt ursprung i Englands public schools, där den fungerade som en form av moralisk fostran och kroppsdressyr för den

framväxande borgarklassens elit (jfr Ambjörnsson 1987, Bourdieu 1991).

Den som idrottar kan underkasta sig en tämligen omfattande självdisciplin. Det extrema exemplet är elitidrottaren, som dagligen drillar sin kropp till det yttersta. Men även ordinära motionsidrottare använder sig av likartade, vanligen vetenskapligt utstuderade träningsmetoder, av träningspass och rörelsescheman, tidsstudier, speciell kosthållning osv. I dessa avseenden är idrottsutövande kroppar detsamma som disciplinerade kroppar, underordnade individens vilja. I Michel Foucaults mening liknar det en disciplineringsprocess, innebärande en noggrann kontroll och bevakning av kroppen. Enligt Foucaults uppfattning om själen som kroppens fängelse (1987) möjliggör denna underordning den anonyma och inre självkontroll, det tvång och den försakelse den moderna människan utsätter sig själv för.

Idrotten är också ett tydligt exempel på den civilisationsprocess västerlandet genomlupit. Som Norbert Elias och Eric Dunning (1986) visat, kännetecknas idrottens historia av en omfattande och tilltagande våldskontroll. Åskådare och utövare har särskiljts och underordnats moderna regler. Idrottsvärldens ledare och funktionärer har alltid varit mycket uppmärksamma på alla tendenser till våld och olydnad och ständigt haft ögonen på idrotten för att ingripa med förbud och ekonomiska sanktioner så snart ordningen hotats. Så har t.ex. boxningen varit föremål för noggrann övervakning och långdragna moraldebatter, för otaliga förbud och reglementeringar (jfr Hellspång 1982, kap. II).

Detsamma kan sägas om fotbollens historia. I England förbjöds det våldsamma, folkliga och förmoderna fotbollsspelandet för att så småningom ersättas med den borgerliga sporten, och den ordning och de värden den medfört:

... the custom of playing football in the streets on Shrove Tuesday was suppressed in the late 1840s, on the grounds that it led to "moral degradation", "the assembling of a lawless rabble", "terror and alarm", and damage to property. The supporters of the "rational recreation" movement suggested that the game be replaced by athletic sports outside the town or by a free railway excursion... (Burke 1992:303).

Denna borgerliga ordning skapar en åtskillnad mellan offentligt och privat. Det kroppsliga undandras från den offentliga scenen. Logiskt nog har de underordnade klasserna också betraktats som mindre kultiverade och som mer djuriska, som "smutsiga, barbariska, irrationella och ociviliserade" (Burke 1992:300).

På ett liknande sätt har mötet mellan "det västerländska" och "det primitiva" varit ett dominansförhållande, byggt på att den västerländske vetenskapsmannen varit överordnad de känslomässiga, irrationella och oberäknliga Andra. Därmed har forskaren förblivit distanserad och främmande inför den Andre, som förpassats till en förmodern tid.

Såväl i förhållandet till den egna kroppen som mellan borgerlighet och underklass, mellan vetenskapsmannen och den Andre, är tudelningen en grundläggande förutsättning: det är åtskillnaden som möjliggör självdisciplinen och underordnandet av den Andre.

Isärhållandets tabu

Tudelningen utgör alltså en grund för upp- rättandet av sociala och kulturella hierarkier. Hur fundamental denna uppdelning är märks inte minst i åtskillnaden i manligt och kvinnligt. Idrottens värld är ju en högst könssegregerad värld: den är uppdelad i manlig och kvinnlig idrott, vanligtvis tävlar män mot män, kvinnor mot kvinnor, var för sig, i skilda mästerskap och enligt olika

regler. Men det är alltid den manliga idrotten som har högre status, det är männen som dominerar — både som åskådare och utövare.

Idrottsvärldens åtskillnader och hierarkier påminner på ett tankeväckande sätt om det genussystem Yvonne Hirdman (1988) talar om. Det är ett system som bygger på två logiker, innebärande kvinnans sociala underordning:

- 1) Den ena logiken är just dikotomin, dvs. isärhållandets tabu: manligt och kvinnligt bör inte blandas.
- 2) Den andra logiken är hierarkin: det är mannen som är norm.

Isärhållandet är vad Hirdman kallar "uppdelningens fälla". Uppdelningen görs föredömligt och vanligtvis på fysisk grund, vilket naturliggör de skillnader som finns: "... mannen stark — kvinnan svag. Det är den mest vardagliga förklaringen, den biologiska förklaringen, den darwinistiska förståelsen etc." (1988:51, 60).

Att idrotten är en fråga om just fysisk åtskillnad får den effekten att mannen är starkare, kvinnan svagare. Detta inte så mycket på grund av de fysiska skillnader som förvisso finns, som på grund av att det är det specifikt manliga som hyllas och premieras. Skillnaderna tydliggörs och demonstreras; t.ex. kan idrotten vara en uppvisning i ren muskelstyrka. Men så är också den moderna idrotten ett exklusivt manligt påfund, framsprungen ur en enkönad tillvaro; det var ju borgerskapets söner som fostrades i Englands public schools. Idrotten blev manligt definierad från första början. Och därmed förblir också kvinnan underlägsen i idrottens värld.

Att det finns ett isärhållandets tabu visar sig tydligt nog vid de gränsöverskridanden som trots allt kan äga rum. Idrottsåskådande män (och kvinnor?) brukar t.ex. uppröras över de kvinnor som utövar kraftsporter

som kulstötning, släggkastning och tyngdlyftning. Dessa kvinnors uppträdande strider nämligen mot mycket av det som anses vara typiskt kvinnligt: de har fel utseende och fel kropp (kraftig och muskulös), de rör sig felaktigt och uttrycker felaktiga känslor. Därmed betraktas de som manhaftiga, som okvinnliga; ja t.o.m. som ett slags missfoster. (Ett välkänt exempel är de östereuropeiska kulstöterskorna och släggkasterskorna som oftast beskrevs som onaturliga och maskinliknande.) Dessa kvinnor faller utanför den socialt och kulturellt definierade kategorin kvinna, dvs. kvinnan som genus. När isärhållandets gränser överskrids blir de ett hot och måste utdefinieras. Det kan också konstateras att mannen aldrig har "fel" kropp: han utgör den osynliga normen.

Liknande principer för åtskillnad och hierarkiskt ordnande kan återfinnas på det nationella planet. De internationella tävlingarna är på sätt och vis en uppvisning i särskiljande och kontrastering. Det markeras alltid klart och tydligt vilken nation en idrottsman eller -kvinna tillhör, nationerna rangordnas och mäts ständigt mot varandra, vilket i sig utgör en grund för isärhållande: "vi" är bättre än "dom". Denna kontrasteringsteknik är grundläggande för uppfattningen om specifikt nationella egenskaper (jfr Schoug 1993). För den som minns (som jag själv gör), är måhända det svenska fotbollslandslagets förlust mot Costa Rica i fotbolls-VM 1990 ett bra exempel på hur isärhållandets principer fungerar. Förlusten var nämligen mycket fatal för uppfattningen om det svenska eftersom costaricanerna förmodades vara underlägsna svenskarna: den nationella rangordningen stämde inte och åskådaren blev förvirrad. Det var ofattbart eftersom det primitiva costaricanska skulle vara underordnat det moderna svenska.

Även denna åtskillnad sker på förment naturliga och vetenskapliga grunder. All världens kroppar kontrasteras mot varandra,

individuella fysiska skillnader framstår som nationella skillnader. Precis som i särskiljandet mellan manligt och kvinnligt är det väsentliga tydliggörandet, det demonstrativa, och att skillnaderna betraktas som naturliga. Man kan alltså säga att samma princip gäller för åtskillnaden mellan olika nationer som mellan manligt och kvinnligt: den vanliga och vardagliga förklaringen är att det finns naturliga skillnader.⁴

Kanske är det hänvisningen till det naturliga som gör den moderna idrotten så laddad. Begrepp och kategorier, liksom kulturella och nationella gränser, framstår som fasta och absoluta när de har sin grund i naturgivna skillnader (jfr D'Andrade 1984: 92).⁵ Det naturliga är emellertid tveeggat. I normala fall är kulturen överordnad, men när det underordnade naturliga — känslan, det irrationella, kroppen etc. — tar överhanden, hotas i slutändan den kulturella ordningen, dvs. hierarkin och isärhållandet i sig. För att det naturliga ska upprätthålla denna ordning måste det ta sig sådana uttryck som passar in i ett givet mönster; vara "manlig styrka och aggressivitet", "patriotiska känslor", "tävlingsinstinkt" eller "konkurrensmentalitet". Här räcker det inte med Förnuftet. Genussystemet, nationalismen och kapitalismen måste förankras i kropp och känsla, *vara naturligt*.

Den betydelsefulla idrotten

Även åtskillnaden och underordnandet har sina motsatser. De gränser och den ordning som upprättats överträds och motarbetas. Det försiggår en ständig kamp om var gränserna ska gå, dels inom individerna och dels mellan olika grupper och intressen. Därför har moderniteten uppfattats både som "järnbur" och som frigörelse.⁶ Därför har disciplineringen och underordnandet mötts av motrörelser, av organiserat motstånd, av

alternativa ideal och livsåskådningar, eller helt enkelt av irrationalitet, oordning och kaos.

Återigen är idrottens historia symptomatisk. Å ena sidan finns organisationen, systematiken och kontrollen — å andra sidan lekfullheten, spontaniteten, oordningen. Idrottsutövandet kan vara ett bejakande av kroppen, ett undersökande och prövande, lika mycket som en disciplinering av den (jfr Frykman 1992:36). Fotbollen kan vara lek, improvisation, bollkänsla, rörelseglädje, passion. Och vid sidan om fotbollsplanen, på läktaren eller framför TV-apparaten, kan en karneval utspela sig: rus och berusning, kaos och bråk, hängivelse och vanvett, dans och sång. För en stund vänds ordningen upp och ned. Känslan och inlevelsen är det primära — åskådaren blir "förryckt".

Ibland blir oordningen till ett slags anti-ideal. Idrottsvärldens *underdogs*, de givna förlorarna (de underordnade), är inte sällan publikfavoriter. Då det svenska fotbollslandslaget förlorade mot Costa Rica hade förmodligen costaricanerna många sympatisörer just på grund av att de var givna förlorare. När de sedan lyckades med det omöjliga var oordningen ett faktum. Till och med en och annan svensk kunde uppskatta denna uppochnedvändhet. Så här skriver författaren Fredrik Ekelund (Ekelund & Hallberg 1990:216) om fotbollslandslagets nederlag:

Costa Ricas uppladdning i Italien präglades av lekfullhet och glädje. "Corazon" (hjärta) och "Carriño" (ömhet), två av den latinamerikanska verklighetens nyckelbegrepp, härskade oinskränkt över den costaricanska truppen och förkroppsligades också i den karismatiska, jugoslaviske tränaren Bora Milutinovic. I den latinamerikanska kulturen har lekfullheten ett egenvärde på samma sätt som förmågan att improvisera. I en värld där jordbävningar, vulkanutbrott och politiska statskupper omöjliggör tron på ett genomorganiserat samhälle är förmågan att improvisera ett sätt att överleva. I Latinamerika finns dessutom alltid tid. Tid för grannarna, släk-

tingarna och vännerna. Människan, inte Systemet, är fortfarande horisonten och alltings givna måttstock.

I Europa regeras människorna av sina arbeten, kom-ihåg-block, klockor och internaliserade plikter. Vi är nästintill oförmögna att reda ut oförutsedda situationer och nästan allt samhällsliv går ut på att minimera det oförutsedda och att göra världen förutsägbar. På svenskarnas träningsplan i Bogliasco rör sig Olle Nordin med anteckningsblock till och med på planen under träningarna. Likt en Linné är han genomsyrad av vetenskapsmannens tro på Systemet och ska man dra ut extremerna av de två världarnas förhållningssätt till fotbollens konst leder det ena till improvisationen och tron på inspirationen och ögonblickets makt, det andra till partituret. Charlie Parker mot Karajan. Eller, för att göra det ännu tydligare: Copacabana mot Eton.

Känslan besegrade Förnuftet. Det känslomässiga och spontana hyllas, fotbollen framställs som ett spel mellan känsla och förnuft och som ett spel mellan det typiskt costaricanska och det svenska. Dock tenderar den nationella retoriken att överskugga faktiska förhållanden. Är verkligen costaricanerna Känslan och svenskarna Förnuftet? Uppvisade inte det costaricanska laget några förnuftsmässiga sidor? Kunde inte svenskarna tappa kontrollen och vara känsllosamma?⁷ Hur som helst: trots allt är inte alltid vinst eller förlust det väsentliga. Ibland är festen, nerven, engagemanget, känslan och inlevelsen viktigare. Ibland är kroppen överordnad och känslan norm.

Typiskt för idrotten är också den stora betydelse det tillfälliga, slumpmässiga och oförutsägbara har. Otaliga är de profetior och logiskt uträknade analyser som visat sig vara felaktiga (spel, vadslagning och tips är kanske det mest pregnanta exemplet); otaliga är de tillfällen då idrottstävlingar avgjorts på ett högst oväntat och slumpartat sätt. Här åskådliggör sportjournalistiken ofta Förnuftets oförmåga att förklara det irrationella — i sista hand tillgrips klyschor som att "bollen är rund" och att "allt kan hända".

Men i det ovissa ligger också mycket av den spänning åskådaren känner.

Idrotten utgör ett slags frizon för känslomässig lössläpphet och en form av motvikt till det förnuftsmässiga tänkandet. Kanske är det just idrottsåskådandets inslag av oordning och antiideal som gör det så laddat och betydelsefullt: som Förnuftets och Ordningens motsats. Visserligen har det känslomässiga engagemanget alltid sin lockelse, liksom inlevelsen och ruset har ett värde i sig, men det är ingen kvarleva från forna tiders karnevaler, ingen ventilerings av "primitiva drifter". Idrott är vansinne — relaterat till rådande Förnuft.

Idrottens värld är ett av få områden utanför den privata och familjära sfären där det känslomässiga sanktioneras och tillåts i offentliga och officiella sammanhang och i det sociala umgänget med andra. Här kan känslorna släppas fria — om än under högst kontrollerade former. Det verkar som om idrottens förnuftsmässiga former gör "lössläppheten" socialt, kulturellt, och, inte minst, psykologiskt möjlig. Åtminstone tycks det gälla för männens del. Kanske kan mannens förkärlek för idrotten förklaras av att han i allmänhet förväntas vara mer förnuftig och rationell än kvinnan; i idrotten kan han få utlopp för sina känslomässiga och irrationella sidor, medan kvinnan inte har samma kulturella behov av en sådan utlevelse.

Men antagligen är det inte bara fråga om en strävan efter motvikt, utan också en strävan efter jämvikt. Människan är ju alltid både och: både kropp och själ, både förnuft och oförnuft, både tanke och känsla. Åtskillnaden i natur och kultur existerar endast i en abstrakt bemärkelse. Människans existens inbegriper alltid dessa aspekter; människan existerar aldrig som endast kultur eller natur. Motsatserna är alltså inte antiteser utan "två ömsesidiga komponenter i moderniteten" — varvid människan pendlar från den ena

ytterligheten till den andra (Lindqvist 1992: 46).

En bestående ordning?

För att så slutligen återknyta till mina inledande frågor, kan jag alltså konstatera att problematiken har visat sig ha sin grund i en och samma hierarkiska ordningsprincip. På grund av att de vetenskapliga förklaringsmodellerna utgår från idén om en rationell individ och från föreställningen om logiskt ordnade och övergripande strukturer, och därigenom förutsätter tudelning och isärhållande, utesluts och underordnas en del av den totala verkligheten: individen och kulturen (eller samhället) blir till avgränsade enheter som lyder ett Förnuft, ett strukturellt sammanhang eller en logik. Därför finns det ingen plats för den hängivne idrottsåskådaren, för den irrationella och hänryckta människan. Varken "jaget" eller "verkligheten" passar i sin helhet in i dessa modeller.

Denna ordningsprincip genomsyrar det mesta. Den strukturerar vårt sätt att hantera problem på, att organisera och kategorisera, hur vi spaltar upp vårt tänkande och hur vi förstår vår omgivning. Men den skapar också den andra delen av oss själva, av det jag som är kluvet; det otillåtna men ständigt närvarande Andra, som aldrig kan kontrolleras och begripliggöras helt och hållet. Det är ingen tillfällighet att vetenskapen misslyckas när det gäller att förklara sådana fenomen som idrotten och nationalismen, eller, för den delen, det s.k. meningslösa våldet, de alltjämt pågående krigen i det moderna Europa och ett sådant faktum som Förintelsen (jfr Bauman 1989). Det är fenomen vi helst vill tillskriva den Andre eller det Andra — fastän de är högst moderna och ofrånkomligen sammanhänger med det rationella Förnuftet. Det är allt det som på en och

samma gång motsäger och utmärker det moderna projektet. Det är fenomen som inte borde finnas i ett utvecklat och civiliserat samhälle — men som likväl visar sig vara där.

Det finns ett isärhållandets tabu som alltjämt återverkar i den vetenskapliga praxisen, i tanke och text. Vetenskapsmannen och den hängivne idrottsåskådaren bör inte sammanblandas. Idrotten är ett främmande Annat. Den är något simpelt och mindervärdigt, något väsensskilt och obegripligt. Inte minst finns en särskild diskurs om idrotten, en nedlåtande och raljant ton i det akademiska språkbruket, som markerar distans och underordning: det är talet om det primitiva och naturliga, det "enkla" och "banala", "drifterna" och "instinkterna", "det barbariska" och "det emotionella" (jfr Dofs Sundin 1994:56 ff).

Eller så kan idrotten vara omoralisk och oetisk. Det är talet om idrottsåskådaren som en "fanatisk patriot", "rasist" och "manschauvinist". Ett aktuellt exempel är den debatt Torbjörn Tännsjö, professor i praktisk filosofi, förorsakat då han kritiserat idrotten och varnat för de odemokratiska och fascistiska värderingar han anser kan spridas med den. I en artikel i *Dagens Nyheter* (5.2. 1995) med rubriken "Ett hot mot demokratin?" står följande att läsa om Tännsjös uppfattning: "...när han någon gång har ryckts med i den massmediala idrottshysterin, säger han, då har han förfärats över de fula värderingar inom honom som virvlat upp till ytan. Han förutsätter att samma värderingar också finns hos mer förhårdade idrottsälskare och det är det han vill varna oss för."

Det var i detta tal om idrotten denna artikel tog sin början. Hur skulle jag som etnolog kunna förstå och förklara mitt engagemang som idrottsåskådare, min passion för något jag "egentligen" ogillar? Varför var jag så kluven? Som jag försökt visa, har

det sin grund i en och samma dikotomi — dikotomin i förnuft och irrationalitet, tanke och känsla, kropp och själ. Mina reflexioner och min kluvenhet förutsätter denna tudelning. Det förklarar också varför jag inte kan förstå idrottsåskådandet, och hur det kan vara så känslomässigt laddat.

Men längre än så kommer jag knappast. För till sist står vi inför frågan: Kan det Andra erkännas som en likvärdig del av jaget och tanken, av vetenskapen och moderniteten? Hur skulle i så fall en sådan vetenskap eller modernitet se ut? Kan dikotomierna upphävas utan att grunderna för vetenskapen också upphävs?

Vi får inte glömma att även det vetenskapliga arbetet inbegriper känslomässigt engagemang, inlevelseförmåga och identifikation — och hängivenhet, fanatism, galenskap och passion. Att det finns tillfällen då vetenskapsmannen är hänryckt och besatt. Dessa tillfällen är högt värderade, eftersträvarsvärda och sällsynta, och omgärdas av en viss mystik. De omtalas som "inspiration", "insikter" och "skaparkraft".

Men det är knappast detsamma som vetenskapens betydelse. Det är vetenskapsmannens tal om sig själv.

Noter

Denna artikel är en omarbetad och förkortad version av en essäuppgift för D-kursen i etnologi vid Uppsala universitet vt. 1994. För handledning och hjälp med artikeln vill jag härmed framföra mitt tack till Mats Lindqvist. Jag vill också tacka Maria Andersson för värdefull hjälp och viktiga synpunkter.

¹ Jag använder här begreppen idrott och sport som synonymer. Att jag valt att företrädesvis använda mig av idrottsbegreppet beror på att det har en mer allmän och vidare betydelse än sportbegreppet. (För en utförligare diskussion, se Schoug 1991.)

² Lindqvist skriver här om Karel Kosíks filosofi, "den konkreta totalitetens ståndpunkt".

³ Jämförelsevis återspeglas denna syn på idrotten i åtskillnaden mellan fin- och populärkultur: också

populärkulturen (som ju idrotten är en del av) betraktas som "simpel", "känslös" och "vulgär" (jfr Bourdieu 1991). Därav följer idrottens folklighet — men också något av dess värde. Historiskt sett har kroppen och känslan varit hårt hållen och problematisk i borgerliga och akademiska (särskilt intellektuella) kretsar, medan folket (idealt sett) haft ett mer okomplicerat och naturligt förhållande till sin kropp och sina känslor (jfr Frykman & Löfgren 1979).

- ⁴ En intressant parallell finns i idrottens språkbruk. Nationskänslan beror ju till stor del på idrottens retorik; ett till stora delar affektivt och familjärt språkbruk. Språkbruket har motsvarigheter i den nationalromantiska retoriken, vilken Benedict Anderson (1991:143) kännetecknar som en vokabulär anspelande på släktskapet och hemmet: "Both idioms denote something to which one is naturally tied".
- ⁵ I dessa avseenden motsvarar möjligen idrottsvärldens entydighet den moderna människans längtan efter fasthet och visshet. Eller som Marshall Berman (1990:33) uttrycker det: "... vår önskan att vara rotade i ett stabilt och sammanhängande personligt och socialt förflutet... vår desperata lojalitet med etniska, nationella, klass- och könsmässiga grupper som vi hoppas ska ge oss en fast 'identitet'... vår trängtan efter klara och fasta värderingar att leva efter..."
- ⁶ Marshall Berman beskriver (1990:31) Michel Foucaults syn på moderniteten som "en ändlös, plågsam rad av variationer på det weberska temat om järnburen och de mänskliga nollor vilkas själar formas till att passa gallret". Berman själv anser att moderniteten först och främst inneburit frihet och frigörelse — om än en svår och motsägelsefull sådan. Måhända är det en poäng i sammanhanget att Berman främst talar om intellektet (det överordnade) medan Foucault tenderat att skriva om kroppen (den underordnade).
- ⁷ Jämförelsevis brukar den brasilianska fotbollen ofta beskrivas som "sambafotboll", dvs. som spontan, lekfull och med mycket "hjärta" och "ömhet", medan t.ex. det brasilianska fotbollslandslag som vann fotbolls-VM 1994 i själva verket spelade en ytterst välisciplinerad, genomorganiserad, strategisk och tekniskt kontrollerad fotboll.

Litteratur

Ambjörnsson, Ronny, 1987. "Från byslagsmål till olympiska spel." I: *Dagens Nyheter*, 20.2.

- Anderson, Benedict, 1991. *Imagined Communities*. London: Verso.
- D'Andrade, Roy G., 1984. "Cultural meaning systems." I: Shweder, R. & Levine, R. (ed.): *Culture Theory*. Cambridge.
- Bauman, Zygmunt, 1989. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.
- Berman, Marshall, 1990. *Allt som är fast förflyktigas*. Lund: Arkiv förlag.
- Burke, Peter, 1992. "We, the people: popular culture and popular identity in modern Europe." I: Lash & Friedman (ed.): *Modernity & Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Bourdieu, Pierre, 1991. *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Dofs Sundin, Monica, 1994. "TV som den moderna barden." I: *Kulturella Perspektiv*, nr 3.
- Ehn, Billy, 1989. "National Feeling in Sport. The Case of Sweden." I: *Ethnologia Europea* XIX, 1.
- Ehn, Billy, 1993. "Nationell inlevelse." I: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro, 1994. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons.
- Ekelund, Fredrik & Hallberg, Ulf Peter, 1990. *Fotbolls-karnevalen. Italiensk resa*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Elias, Norbert & Dunning, Eric, 1986. *Från riddarspel till fotbollscup. Sport i sociologisk belysning*. Stockholm: Atlantis.
- Foucault, Michel, 1987. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Frykman, Jonas, 1992. "I rörelse. Kropp och modernitet i mellankrigstidens Sverige." I: *Kulturella Perspektiv*, 1992:1.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1979. *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber Förlag.
- Gerholm, Lena & Gerholm, Tomas, 1989. "Om inte kultur fanns, så skulle man behöva uppfinna den." I: *Nord-Nytt* 37.
- Hannerz, Ulf, 1992. *Cultural Complexity*. New York: Columbia University Press.
- Hellspång, Mats, 1982. *Boxningssporten i Sverige. En studie i idrottens kulturmiljö*. Nordiska museets handlingar 99.
- Hirdman, Yvonne, 1988. "Genussystemet — reflexioner kring kvinnors sociala underordning." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
- Lash, Scott & Friedman, Jonathan (eds.), 1992. *Modernity & Identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lindqvist, Mats, 1989. "Att betrakta eller förändra världen. Om praxisbegreppet i Karel Kosiks filo-

- sofi, om post-modernism och etnologisk kulturanalys." I: *Nord-Nytt* 37.
- Lindqvist, Mats, 1992. "Kapitalism och traditionalism. Om kulturell komplexitet och modernitet." I: *Kulturella Perspektiv*, 1992:2.
- Schoug, Fredrik, 1991. "Svenskarna i sportens värld. Om sport och nationalisering." En avhandlingspresentation. Lund. (Stencil.)
- Schoug, Fredrik, 1993. "Självbeträktelse och nationalkaraktär i sportens värld." I: *Kulturella Perspektiv*, 1993:3.

Summary

Football, Science and Meeting with the Other

The starting-point for this article is the question of whether I, as a rationally thinking scientist, can understand my emotional involvement as a football spectator. My suggestion is that the question at issue is problematic, as modern science cannot handle that which is emotional, "unreasonable" or "irrational". This inability is connected to modern man's relationship to his body, his feelings and to the so called Other.

It is a relationship distinguished by splits and contradictions, by discrimination and hierarchical principles of order. By differentiating, e.g. between thought and feeling, body and soul, rational and irrational, one can be made superior to the other: thought is made superior to feeling, the body superior to the soul, and the rational superior to the irrational. In the same manner the masculine can be made superior to the feminine and the modern superior to the primitive, as the feminine and the primitive are associated with the emotional and irrational.

There is, however, always an element of contradiction, since it's really about two sides of the same coin. The rational, like the unreasonable and emotional, requires its opposite to exist. The football spectator always has a rational and sensible side, as the scientist always has an emotional and unreasonable side to him. Therefore, the question of whether the scientist can understand the football spectator is really a question of the scientist's relationship to the Other; about the Other within himself, and the distinctions and ranking which follow. In order to "understand" the football spectator, the scientist must see both sides and acknowledge the irrational and emotional as part of himself, science, and the modern.